

PRINCIPALS AUTORS ÀRABS QUE CITEN TOPÒNIMS DEL CURS BAIX DE L'EBRE¹

Per DOLORS BRAMON
Universitat de Barcelona

IBNĠĀLIB (segle XII), probablement de Granada, reuní una descripció de les poblacions andalusines que eren a mans dels musulmans després de l'any 1009. Inclou una breu descripció de Tortosa (*Ṭurtūṣa*).²

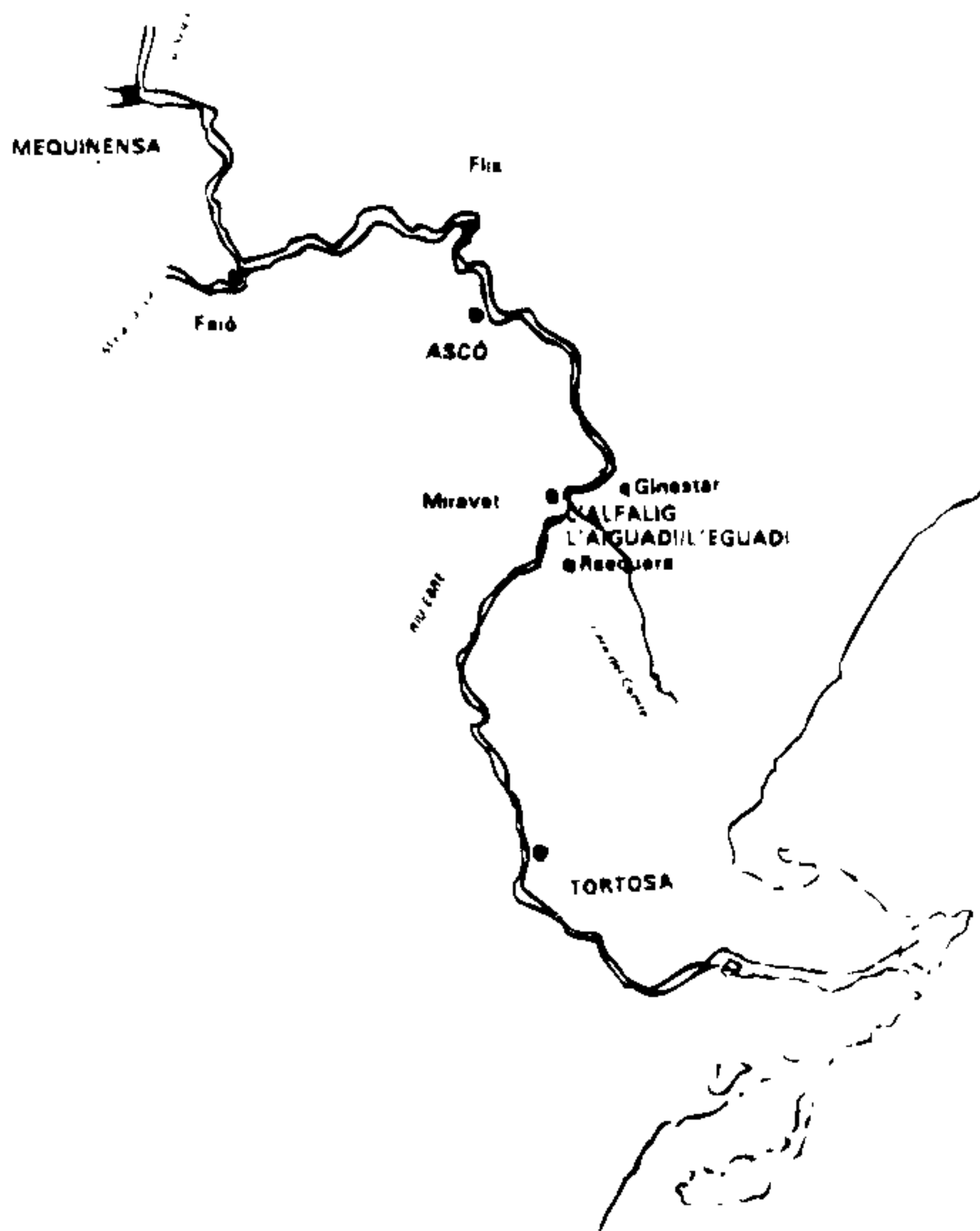
AL-ZUHĠĠ (segle XII) és un geògraf, molt probablement d'Almeria, que escriví una obra geogràfica, sovint farcida de relats meravellosos, però que inclou nombroses notícies històriques, algunes d'elles de primera mà.³ Explica que visità personalment la ràpita de l'actual Sant Carles (*Kāṣkay*), descriu Tortosa i menciona Mequinensa (*Miknāsa*), Flix o l'Alfalig (*'q.ṭīṣ*) i l'existència de torres de senyals lluminoses a l'Ebre.⁴

AL-IDĠĠĠĠ (1100-1166) fou un viatger, cartògraf i geògraf nascut a Ceuta que escriví l'obra *Nuḡḡat al-muṣṡṡāq*, o *Esbarjo de qui vulgui recórrer el món*, coneguda també per *al-Kitāb al-Ruġġārī* o *El llibre de Roger* perquè fou redactada per encàrrec del normand Roger II de Sicília. Hi ha diverses edicions i traduccions de la part dedicada a Àfrica i al-Andalus⁵ i una edició completa recent.⁶ És autor també d'una altra obra, *Uns al-muḡḡa wa rawḡ al-furaġ* conservada en dos manuscrits molt defectuosos i escrita durant el regnat de

Guillem I (1154-1166), en la qual precisà i amplià notícies sobre els itineraris aportats en l'obra anterior.⁷ Descriu Tortosa i els castells que en depenen: [Alcalà de] Xivert (*Ṣibart*), Horta [de Sant Joan] (*W.rtaḡ*), Tivissa (*Tābisa*), Morella (*Mawrāla*), Mequinensa, Ulldecona (*Kūna*), Torreblanca (*Lubriqāt*), Peníscola (*Baniṣkula*), Ascó (*Adkūn*), Miravet (*Miravīt*), Paüls ? (*Qabāṣ*, variants *M.nāṣ* i *Fāl.ṣ*) i Xert (*Ṣibārt/Ṣart*). Cita l'Eguadí/l'Aiguadí (*wādī al-Ramak*), l'Alfalig (*'f.ṭīṣ*),⁸ Albarca ? (*al-B.rka*), Siurana (*Ṣ.brāna*) i el districte del Matarranya (*M.r.m.riyya/M.rmaṡira*) amb els seus castells del Toscar (*Ṭuṣkar*), la Ràpita [avui de Sant Carles] (*Kaṣṡālī*) i [el mas d'en] Sivil (*K.t.nūh/K.t.n.da*).

YĀQŪṬ (m. 1229) fou un grec de l'Àsia Menor, esclavitzat en la infància, islamitzat i arabitzat. És autor d'un diccionari enciclopèdic de geografia universal, *Muġgam al-buldān*.¹⁰ La part andalusina és traduïda al castellà.¹¹ Descriu Tortosa (*Ṭartūṣa*). Menciona [Alcalà de] Xivert (*Ṣubrut*), [la Granja d'] Escarp (*'ṣkarb*) i Siurana (*Ṣ.brāna*).

AL-QAZWĠĠĠ (m. 1283) és un autor oriental considerat massa sovint com un redactor de meravelles.¹² Descriu Tortosa i els molins de barca de l'Ebre.

AL-ḤIMYARĪ, autor magribí del segle XIV, escriví un diccionari geogràfic universal ordenat alfabèticament, en què cada topònim va precedit de notícies històriques, titulat *Kitāb al-rawḍ al-miṣṭār fī ḥabar al-aqtār*. Hi ha edició i traducció francesa de la part andalusina i una edició completa més recent.¹³ Descriu Tortosa i menciona Siurana.

IBN AL-HATĪB (1313-1375) fou un gran polígraf de Granada, autor, entre altres, d'*al-Iḥāṭa fī aḥbār Ġarnāṭa*, diccionari biogràfic de personatges relacionats intel·lectualment o política amb Granada.¹⁴ Menciona Flix (*fliḡ*) i Siurana (*S.rāniyya/Š.rāniyya*).

AL-QALQAṢANDĪ, egipci (m. 1418), és autor d'una enciclopèdia de 14 volums sobre l'art del secretariat d'estat en la qual transcriu gran quantitat de documents oficials (àdhuc alguns referents a la història de Catalunya, com les intitolacions a donar als reis de la Corona Catalanoaragonesa).¹⁵ Descriu Tortosa.

D'un autor anònim magribí que escriví entre 1344 i 1489 hi ha la compilació geogràficohistòrica *Dikr bilād al-Andalus wa faḍli-hā wa ṣifati-hā*.¹⁶ Descriu Tortosa.¹⁷

¹ Aquest és el títol d'una conferència que vaig fer a la Sénia el setembre de 1999. Agraïxo l'amable invitació del Centres d'Estudis Senienç i d'Ulldecona, i ara, la publicació del resum a la revista Raïls. Dono les transcripcions dels topònims entre parèntesis la primera vegada que els cito i també quan en difereixen les grafies entre els diversos autors.

² Hi ha l'edició de L. °ABD AL-BADĪ. «Nass andalusī ḡadīd: qit'a min «Kitāb farḥat al-anfus» li-bn Ḡālib». *Maḡal-lat al-Maḥad al-Maḥtūtāt al-°Arabiyya* (Revista de l'Institut

de Manuscrits Àrabs de la Lliga Àrab, El Caire), núm. 1 (1955), p. 272-310, i traducció al castellà de J. VALLVÉ. «Una descripción de España de Ibn Ḡālib». *Anuario de Filología* (Barcelona), núm. 1 (1975), p. 369-384.

³ Editada per M. HADJ-SADOQ. «Kitāb al-Dja'rafiyya. Mappemonde du caliphe al-Ma'mūn reproduite par Fazārī (III°/IX° s.) rééditée et commentée par Zuhārī (VI°/XII° s.)». *Bulletin d'Études Orientales* (Damasc), núm. 21 (1968), p. 3-312. Hi ha traducció parcial i comparació de l'obra amb una traducció medieval castellana de D. BRAMON. *El mundo en el siglo XII. Estudio de la versión castellana y del «Original» árabe de una geografía universal: «El tratado de al-Zuhārī»*. Sabadell: AUSA, 1991. Vegeu també Id. «El Levante peninsular andalusí en la Geografía de al-Zuhārī». *Al-Qanṭara* (Madrid), núm. 6 (1985), p. 517-524.

⁴ Vegeu D. BRAMON. «La ràpita del Cascall al delta de l'Ebre». Dins *La Ràpita Islàmica: Història Institucional i altres Estudis Regionals*, «I Congrés de les Ràpites de l'Estat Espanyol (7-10 setembre 1989)». Sant Carles de la Ràpita, 1993, p. 110-120.

⁵ Com la de R. DOZY; M.J. DE GOEJE. *Description de l'Afrique et de l'Espagne, par Al-Idrisī*. Leiden, 1866.

⁶ E. CERULLI [et al.]. *Opus Geographicum, sive «Liber ad eorum delectationem qui terras peragrarare studeant»*. 9 Vols. Neapoli-Romae: Istituto Universitario Orientale di Napoli-Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, 1970-1984.

⁷ Vegeu J.A. MIZAL. *Los caminos de al-Andalus en el siglo XII según Uns al-muḡaḡ wa rawḍ al-furaḡ (Solaz de corazones y prados de contemplación)*. Madrid: CSIC, 1989.

⁸ Vegeu D. BRAMON. «Identificació i rescat de dos topònims de Ribera d'Ebre citats per al-Idrīsī (segle XII): L'Eguadí / wādī al-Ramak i L'Alfalig / ḥiṣn 'flīš». *XXIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*. Ulldecona, 25 i 26 d'octubre de 1997, en premsa, on figura també el mapa 1.

⁹ Per a tots aquests topònims idrissians, vegeu D. BRAMON. «Identificación de algunos topónimos de la diócesis de Tortosa citados por al-Idrīsī». *Anaquel de Estudios Árabes*, núm. 8 (1997), p. 71-86, en el qual figura també el mapa 2.

¹⁰ Editat per F. WÜSTENFELD. *Muḡam al-buldān*. 6 Vols. Leipzig, 1866-1873.

¹¹ G. °ABD AL-KARĪM. «La España musulmana en la obra de Yāqūt (s. XII-XIII). Repertorio enciclopédico de ciudades, castillos y lugares de al-Andalus. Extraído del «Muḡam al-Buldān» (Diccionario de los países)». *Cuadernos de Historia del Islam*, Serie monográfica-Islámica Occidentalia, núm. 6, Granada, 1974. Hi ha algunes correccions degudes a J.A. RODRÍGUEZ LOZANO. «Nuevos topónimos relativos a al-Andalus en el «Muḡam al-Buldān» de Yāqūt», *Cuadernos de Historia del Islam*, núm. 8 (1977), p. 57-84.

¹² Hi ha edició de F. WÜSTENFELD. *al-Cazwini's Kosmographie. (Kitāb °Aḡa'ib al-maḥlūqāt & Ātār al-bilād wa aḥbār al-°ibād)*. Göttingen, 1848-1949 i 2a ed., Wiesbaden, 1967. Hi ha traducció parcial de F. ROLDÁN. «El Oriente de al-Andalus en el Ātār al-Bilād de al-Qazwīnī». *Sharq al-Andalus*, núm. 9 (1992), p. 29-46 i la del fragment de la descripció de Fraga a D. BRAMON. «Sitges a la frontera de Lleida. Una nota d'arqueologia lleidatana a partir d'uns textos d'al-Ḥimyarī i d'al-Qazwīnī». *Miscel·lània Homenatge a Josep Lladonosa*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1992, p. 73-76.

¹³ É. LÉVI-PROVENÇAL. *La péninsule Ibérique au Moyen Age d'après le Kitāb ar-Rawḍ al-Mi'tār fi ḥabar al-aqṭār d'Ibn °Abd al-Mu'min al-Ḥimyarī*. El Caire, 1937 i Leiden, 1938 i l. °ABBĀS. *Kitāb al-rawḍ*. Beirut, 1975 i 1984. El fragment relatiu a Lleida fou estudiat per D. BRAMON. «Sitges...».

¹⁴ Editada per M. °A.A. °INAN, 4 Vols. El Caire, 1973-1977, text que cal confrontar amb les esmenes i ampliacions fetes per °A.S. SĀQŪR. *al-Iḥāṭa fī aḥbār Garnāṭa, nuṣūṣ ḡādīda lam tunṣar*. Tànger, 1988.

¹⁵ Hi ha edició de M. °A.R. IBRĀHĪM. *Subḥ al-aṣṣa fi ṣinā'at al-inṣā'*, 15 vol. El Caire, 1913-1920, amb un volum d'índexs, El Caire, 1972, i traducció parcial castellana del volum 5 feta per L. SECO DE LUCENA. Valencia: Anubar, 1975.

¹⁶ Hi ha edició i traducció castellana amb el títol de *Una Descripción Anónima de al-Andalus (Dīkr bilād al-Andalus) editada y traducida con introducción, notas e índices* per L. MOLINA. 2 vol. Madrid: CSIC, 1983.

¹⁷ L'estudi conjunt i les traduccions de les citacions d'aquests autors figuren a D. BRAMON. *De quan érem, o no, musulmans: Textos del 713 al 1010 (Continuació de l'obra de Josep M. Millàs i Vallicrosa)*. Vic: Eumo, 2000.